

ГЕОКУЛЬТУРОЛОГІЯ: ГЕОГРАФІЧНИЙ ПРОСТІР У КУЛЬТУРІ

¹Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

У статті здійснено аналіз основних понять, що стосуються взаємодії географічного простору і культури. Показано, що культурна географія - міжпредметний науковий напрямок на перетині географії і культурології, і геокультурологія – складова культурологічного знання.

Ключові слова: культурна географія, гуманітарна географія, гуманістична географія, геокультурологія, геокультурний простір.

Keywords: cultural geography, human geography, cultural studies, geo-kulturology, geo-cultural spaces.

Приріст нового знання в сучасних умовах відбувається на перетині наук. А ознакою сучасного наукового дискурсу є його міждисциплінарність. Проблема взаємин простору і культури, просторових характеристик культури знаходиться на перетині інтересів географії і культурології, природничої і гуманітарної сфер. Але до недавнього часу переважав природничо-географічний напрямок досліджень. Нині у науці склалась ситуація, коли відсутній аналіз геокультурного простору з позицій методології гуманітарних наук, відсутнє його культурологічне обґрунтування.

Метою роботи є обґрунтування геокультурології як різновиду культурологічного знання, її методологічних засад, визначення геокультурного простору як предмету її дослідження.

В середовищі географів понад сто років тому почалось дослідження культури з метою виявлення закономірностей її розподілу земною поверхнею. Так, у другій половині XIX – початку XX ст. у середовищі німецьких географів, зокрема, Карла Ріттера та Фрідріха Ратцеля започатковано географію культури як напрямок наукових досліджень, що мав своїм предметом співставлення певних форм культури з природним географічним простором.

За визначенням українського географа Л.Шевчук, предметом географії культури є "територіальна організація сфери культури світу та її вплив на територіальну організацію суспільства загалом в умовах інтегрального суспільного простору й інтегрального суспільного часу, що накладаються на конкретні геопросторово-часові координати" [1].

Сучасний російський дослідник Володимир Стрелецький географію культури розуміє як науку, що досліджує просторову різноманітність культур та їх розповсюдження по земній поверхні [2].

І тому нині, здебільшого, географія культури позиціонується як розділ географічних досліджень, що вивчає просторові культурні відмінності і територіальний розподіл культур.

У 20-30 х роках XX у межах географічної науки сформувалась так звана культурна географія. Це науковий напрямок, що досліджує механізми розповсюдження і розподілу елементів матеріальної і духовної культури, уявлення про образи простору (географічні образи), які породжуються культурою і, в сучасних умовах, все частіше позиціонується не як частина географії, а

міждисциплінарний напрямок на перетині географії та культурології. Так, російський дослідник Дмитро Замятін зазначає, що культурна географія, на відміну від традиційної географічної науки, досліджує не природні утворення, а «вивчає різноманітні способи представлення й інтерпретації земного простору у людській діяльності, включаючи уявну (ментальну) діяльність [3, с. 26–27].

Культуру та географічний простір в межах культурної географії поєднала сучасна теорія культурного ландшафту, представниками якої є Володимир Каганський, Ольга Лаврьонова, Володимир Калущков та ін. Різноманітні рукотворні форми ландшафту є маркерами історичних подій, а культурний ландшафт має здатність накопичувати потенціал інтелектуально-духовної енергії і формує особливе інформаційно-символічне поле простору [4]. Цікавою є думка О.Лаврьонової про те, що культурний ландшафт являє собою знакову систему, в якій знаки перебувають у складних і полівалентних взаєминах, тому його цілком можна розглядати як текст, доступний для прочитання [5].

Але, культурна географія, будучи географічною дисципліною, не може мати своїм об'єктом культуру, бо це стане підставою для визначення її як культурологічної (культуро-антропологічної) науки. Культурна географія, за переконанням Івана Мітіна належить до географічних наук, і вивчає закономірності формування та розвитку, а також правила конструювання і трансформації територіальних культурних систем [6].

Нещодавно визнаною стала думка про те, що культура може не лише впливати на предметне поле географії, але й створювати уявну географію (образну чи імажинальну), моделювати географічні образи, а, отже, проблематика моделювання географічних образів належить до феноменології культури, яка забезпечує єдиний, "наскрізний" погляд на поставлену проблему [7].

Отже, якщо географічний простір існує разом з образами і символами, створеними культурою, то зазначені образи і символи стосовно певної географічної точки чи місця утворюють певну міфологію, яку, разом з географічним простором, можна уявити як геокультурний простір. Якщо предметом географічної науки є географічний простір, то предметом геокультурології – саме геокультурний простір.

Географи, що нині працюють в царині культурної географії, досліджуючи взаємодію простору і культури, природи і свідомості, і, застосовуючи при цьому методологію природничих наук, наразі зіштовхнулись з певними проблемами. Вони нарікають на те, що їм складно досягнути феномен культури внаслідок значної кількості визначень терміну "культура" [8, с.208], а також заважає ефективному дослідженню культургеографічних проблем наявність "у понятійно-термінологічному апараті географії культури значної кількості філософських і загальнонаукових термінів і понять" [1]. З'ясувалось також, що їм бракує методологічного інструментарію для інтерпретацій творчих взаємозв'язків людини з оточуючим її географічним і метаісторичним контекстом, природним і культурним ландшафтом і пов'язаними з ними міфологічними нашаруваннями.

Ця ситуація може вирішуватись двома шляхами. По-перше, власне географи все частіше звертаються до методології сучасної гуманітарної науки, передусім, герменевтики, феноменології та семіотики. По-друге, нагальним стає запровадження нового напрямку культурологічного знання –

геокультурології. Це дасть змогу досліджувати взаємодію людини і простору, базуючись на їх культурологічному обґрунтуванні.

Підґрунтям геокультурології як знання культурологічного може слугувати розуміння того, що по-перше, буття культури є постійним породженням смислів. Як довів один із основоположників культурології Леслі Уайт, існує значний клас явищ у соціальній реальності, котрі підлягають особливому вивченню, і які пов'язані з унікальною здатністю людини до символізації, надання предметам і явищам сенсу і значення [9, с.243].

Тому культурологія може досліджувати будь-який матеріальний предмет чи явище (включаючи природні явища) або уявний, за умови, якщо віднаходить у ньому смислове навантаження, реалізацію творчого духу. Специфіка ідеальних систем полягає в тому, що вони, не існуючи матеріально, але наділяючись символічним значенням, утворюють «примарний» світ людського мислення, світ уяви, настроїв, почуттів, віри та фантазії. Саме у сконструйованому людською свідомістю міфологічному просторі присутність культури досягає свого максимуму. А геокультурологія, відповідно, є осмисленням географічного простору в контексті культури.

По-друге, буття культури у географічному просторі є невіддільним від процесу символізації. Назви місцевості, регіону, населеного пункту, об'єкту рельєфу, та й будь-якої іншої частини поверхні Землі (топоніми) стають знаками, символами, метафорами за умови, коли в культурі виникають стійкі асоціації з унікальними рисами природного ландшафту, певними історичними подіями чи артефактами. Тому методологічним підґрунтям геокультурології стануть дослідження Юрія Лотмана, Володимира Топорова, Тетяни Цівьян, Володимира Щукіна з семіотики географічного простору, зокрема, в літературі.

Але окрім семіотичних формувань просторових уявлень та топонімів у географічному просторі культури, людською уявою створюються вигадані простори у міфах, літературних творах (геопоетика) чи ментальних образах, включаючи, архетипи й символи. Ця проблематика може знайти методологічне обґрунтування у семіотиці культури Жана Бодрійяра, Михайла Бахтіна, Ролана Барта, Юлії Крістєвої, Умберто Еко, Романа Якобсона і ін.. Так, Р. Барт, теоретик сучасної міфології, показав, що міф твориться з вихідного висловлювання за рахунок наділення його новим значенням, тоді вихідний сенс, перетворюючись на форму, призводить до появи нового смислу [10]. В культурі безперервно відбуваються комунікаційні процеси між різними семіотичними системами, які призводять до породження нових смислів.

По-третє, дослідження семіотики культурного ландшафту призводить до можливості моделювання геокультурної взаємодії, а від семантики культурного ландшафту можливо вийти на наступний рівень культурологічного дослідження - прочитання просторових "текстів", тобто герменевтичного тлумачення. Будь-яке явище культури - це складений людьми за допомогою знакових систем текст. Текст геокультури, як і будь-який текст, будь то у вигляді просторового міфу, художнього твору, мови тощо - являє собою дещо, що підлягає прочитанню і розумінню. Геокультурний простір може розумітись як текст, тому що будь-які фрагменти людського світу, набуваючи функції знаків, можуть слугувати предметом культурологічного аналізу. Герменевтичному тлумаченню можуть підлягати як уявлення про географічний простір у різних культурних контекстах, образи територій та місцевостей, відношення місцевих співтовариств до того

чи іншого природного середовища в якому живуть люди, носії тієї чи іншої культури, так і міфологічні простори.

По-четверте, геокультурний простір, як центральне поняття геокультурології, можна розглядати як життєсвіт. Життєвий світ, за Едмундом Гуссерлем складається з суми безпосередніх очевидностей, які задають форми орієнтації людської поведінки. Під реальність, яку науки про природу, починаючи з Галілея, розглядають як єдино об'єктивну, Е.Гуссерль підводить контекст природної життєвої практики та досвіду як стійкого фундаменту смислів, у тому числі й фундаменту природознавства. Таким чином, життєвий світ - це протилежне щодо ідеалізації поняття, яке конституює сферу об'єктів природничих наук [11, с.41]. Виходячи з цього, геокультурологія, послуговуючись напрацюваннями феноменології, може досліджувати питання про те, як людина розуміє місце у якому вона живе (географічний образ) і як вона відображає себе у цьому місці (міфогеографія). Усвідомлення геокультурного простору як феноменології «життєвого світу» людини є плідним для розуміння топосу геокультури.

По-п'яте, предметом дослідження геокультурології може стати топофілія, явище, котре не входило до кола безпосередніх інтересів географії культури, але завдяки американському дослідникові китайського походження І-Фу Туану стало провідним поняттям такого напрямку наукових досліджень як гуманістична географія. Він пропонує розуміти певне місце на планеті не лише як географічні координати у просторі, а через людину та її сприйняття певного місця, і тоді воно постає через «дух місця, почуття місця та особистість (personality) місця» [12, с.96]. Це означає емоційно позитивне ставлення до місця, в якому знаходиться людина, вказує на емоційний зв'язок з оточуючим її життєвим світом. Продовження цієї тематики - дослідження «приручених просторів», простору домівки, улюблених місць було відсутнє у власне географічному аналізі і може стати цікавим для геокультурології.

Висновки.

Таким чином, геокультурологія – це науковий напрямок, що з'явився як синтез природничої та гуманітарної галузей науки. До недавнього часу більшого поширення набула природно-географічна складова, і лише зараз акценти переносяться на гуманітарний аспект досліджень. Геокультурологія може розглядатись як культурологічне поняття, виходячи з того, що буття культури постійно породжуючи смисли, формує особливе інформаційно-символічне поле – геокультурний простір, в якому формуються знаки-символи, що трансформуються в культурні коди.

Геокультурологія, досліджуючи культурні смисли геокультурного простору, до кола своїх інтересів включає як багатоманітність культур, що формуються під впливом різних природно-географічних умов, так і дух (сене) місця, переживання простору, ментальні образи географічного простору, а беручи ширше - взаємозв'язок свідомості і простору. Вона досліджує розміщення та існування світу культури у просторі, географічному та уявному, а також їх взаємодію.

Іншими словами, геокультурологія може обіймати усе те, що має стосунок до взаємодії людини і залюдненого нею простору: і процеси та наслідки взаємодії, і створені в його результаті смисли, образи, форми власне простору, і рефлексії на ці теми.

Література

1. Шевчук Л.Т., Соціальна географія. / Л.Т.Шевчук. // Навчальний посібник. - К.: Знання, 2007. – 349 с.
2. Стрелецкий В.Н. Геопространство и культура //Уранос и Кронос. Хронотоп человеческого мира /Под ред.

- И.Т. Касавина. – М.: Издательский дом “РТ Пресс”, 2001. – С.209-228.
3. *Замятин Д. Н.* Гуманитарная география: пространство, воображение и взаимодействие современных гуманитарных наук/ Дмитрий замятин // Социологическое обозрение. – Т. 9. №3. 2010. – С. 26-50.
 4. *Веденин Ю.А.* Культурный ландшафт как объект культурного и природного наследия // Известия РАН. Серия география, 2001, № 1. – С. 7–14.
 5. *Лавренова О.А.* Культурный ландшафт как знаковая система // Философия и культура. № 3 (27), 2010. – С. 61-70.
 6. Митин И.И. Культурная, гуманистическая и гуманитарная география через призму мифогеографии // Гуманитарная география: Научный и культурно-просветительский альманах. Вып. 5 / Отв. ред. И.И. Митин; сост. Д.Н. Замятин. – М.: Институт Наследия, 2008. – С. 87-110.
 7. *Замятин Д. Н.* Культура и пространство: Моделирование географических образов /Дмитрий Замятин – М.: Знак, 2006. – 488 с.
 8. *Ищук С.І.* Географія культури – важливий напрямок суспільно-географічних досліджень / С.І. Іщук, О.М. Федюк // Економічна та соціальна географія.— 2008.— Вип. 58.— С. 206 – 212.
 9. *Уайт Лесли.* Избранное: Наука о культуре. / Пер. с англ. // Лесли А.Уайт. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – 960 с.
 10. *Барт Р.* Мифологии / Ролан Барт// Пер.с франц., вступ. ст. и коммент. С.Н. Зенкина. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 2004. – 320с.
 11. А.М. Ермоленко. Комуникативна практична філософія// Анатолії Єрмоленко — К.: Лібра, 1999. – 488 с.
 12. *Tuan Yi-Fu.* Space and place: The Perspective of Experience. 9th ed. Minneapolis – London/ University of Minnesota Press. 2002. – P. 85-100.